

Ὁ ἄνθρωπος ὡς «ὅλον»
στὴν ὀρθόδοξη θεολογία καὶ ζωή
(ἀπάντηση στὶς προκλήσεις τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς)

Βασιλείου Ἀ. Τσίγκου*

Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία, ὡς ὑπομνηματισμὸς καὶ ἐρμηνεία τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως καὶ ἐμπειρίας, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει χωρὶς τὴ μαρτυρία τῆς γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Στὶς ἡμέρες μας εἶναι περισσότερο παρὰ ποτὲ ἐπίκαιρη καὶ ἐπιζητούμενη ἡ ἀμοιβαία σύνδεση καὶ ἀλληλεξάρτηση τῆς πίστεως γιὰ τὸν Θεὸ μὲ ὅσα ἀφοροῦν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν τρόπο ζωῆς του. Καὶ τοῦτο, διότι ἔχουμε ἤδη εἰσέλθει καὶ βαδίζουμε στὸν αἰῶνα τῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς ἐκ νέου ἐνασχόλησης καὶ τοῦ ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος τῆς θεολογίας γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὶς προκλήσεις τῆς ἐποχῆς μας. Οἱ σημαντικώτερες ἀπὸ αὐτὲς εἶναι ἡ πρωτόγνωρη ψηφιακή, εἰκονική πραγματικότητα, ἡ πρόκληση τοῦ ψηφιακοῦ ἀνθρώπου, καθὼς καὶ τὰ νέα ζητήματα ποὺ ἐγείρουν καὶ τὰ προβλήματα ποὺ ἀνακύπτουν ἀπὸ τὶς ταχύτατες καὶ ἀπρόβλεπτες ἐξελίξεις καὶ ἀκόμη ἄγνωστες ἐφαρμογὲς τῶν νέων τεχνολογιῶν.

Ἡ ἐποχή μας θέτει τὸν ἄνθρωπο μπροστὰ σὲ μεγάλα καὶ οὐσιαστικὰ θέματα καὶ προβλήματα τῆς ζωῆς του. Ὁ ἄνθρωπος πλέον γίνεται ὅλος ἓνα πρόβλημα καὶ ἡ κρίση τῶν ἡμερῶν μας εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπολογική, κρίση τῆς ταυτότητάς του. Ἡ θεολογία μέσα ἀπὸ τὴ ζωή, τὴν ἐμπειρία αἰώνων τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος καταθέτει ἓνα πλαίσιο ἐρμηνείας καὶ ἀντιμετώπισής της μὲ μία ὀλοκληρωμένη καὶ ἐπαληθευμένη ἀπάντηση ὅχι μόνον στὸ καίριο ἐρώτημα τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ στὸ τί θέλει κατὰ βάθος νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, τί

* Ὁ Βασίλειος Ἀ. Τσίγκος εἶναι Καθηγητὴς Δογματικῆς τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

θέλει νὰ συνεχίσει νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ τελικὰ πῶς μπορεῖ νὰ διασωθεῖ ὁ πολιτισμὸς τοῦ ἀνθρώπου σήμερα;

Στὶς σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν ἐπιχειρεῖται νὰ παρουσιασθεῖ ἀδρομερῶς καὶ νὰ τεκμηριωθεῖ θεολογικῶς ἡ πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου ὡς «ὄλου» στὴν ὀρθόδοξη θεολογία καὶ ζωή, ἀποσκοπώντας ἡ συγκεκριμένη ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση νὰ ἀποτελέσει τὴν ἀπαντητικὴ βάση στὶς προκλήσεις τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς.

Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ὁ ἄνθρωπος εἶναι διφυῆς, ἀποτελούμενος ἀπὸ δύο ἁρμονικῶς ἐνωμένα, διάφορα ὅμως ὡς πρὸς τὴ φύση τους, συστατικὰ στοιχεῖα, τὸ ὕλικὸ καὶ τὸ πνευματικόν, τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ. Ἀμφότερα ἀναδεικνύουν τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ σὲ ψυχοσωματικὴ ἐνότητα, ποὺ αὐστηρῶς διακρίνεται ἀπὸ τὸν Θεὸ ὀντολογικῶς¹.

Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τοὺς Πατέρες δημιουργήθηκε «ἐξ ἀμφοτέρων»², ἀπὸ πνεῦμα καὶ ὕλη καὶ κατανοεῖται σωματοφύχως. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι «διπλοῦς», καθὼς συνίσταται «ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος»³. Ἡ ψυχὴ, κατὰ ἄρρητο καὶ ἀνεξιχνίαστο τρόπο, εἶναι συνηνωμένη μὲ τὸ σῶμα, χωρὶς νὰ ἀναμειγνύονται ψυχὴ καὶ σῶμα καὶ χωρὶς νὰ συγχέονται, καὶ αὐτὰ τὰ δύο εἶναι ἕνας ἄνθρωπος⁴. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ πνοὴ τοῦ Θεοῦ καὶ δέχθηκε ὡς σύντροφό της τὸ σῶμα· εἶναι ἅυλη καὶ ἀσώματη οὐσία καὶ ἐνέργεια, δημιουργημένη ταυτόχρονα μὲ τὸ σῶμα καὶ συνεπῶς κτιστὴ κατὰ τὴ φύση της. Εἶναι ἑλλογος, ἔχει δηλαδὴ ὡς χαρακτηριστικὸ της τὴ λογικὴ καὶ τὸ αὐτεξούσιο καὶ εἶναι δεκτικὴ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Συγχρόνως, ἡ ψυχὴ εἶναι ἄτρεπτη ὡς πρὸς τὸ σῶμα καὶ τὸ εἶναι της, τὸ δὲ σῶμα εἶναι τρεπτὸ ὡς πρὸς τὴ φύση καὶ ὅ,τι ἐπιζητεῖ τὸ σῶμα, δὲν τὸ ἐπιζητεῖ αὐτό, ἀλλὰ μέσῳ αὐτοῦ ἡ ψυχὴ.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἡ ψυχὴ του, οὔτε καὶ τὸ σῶμα του· δὲν εἶναι ἐπίσης τὸ ἀπλὸ ἄθροισμα τῶν δομικῶν του στοιχείων, ἀλλὰ τό «ὄλον αὐτοῦ»·

1. Βλ. Γεν. 2, 7. Βλ. σχετικὰ Ν. Μπρατσιώτης, *Ἀνθρωπολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης I. Ὁ ἄνθρωπος ὡς θεῖον δημιούργημα*, ἐν Ἀθήναις 1967, σ. 50 κ.έ.· Στ. Καλαντζάκης, «*Ὡς ἀρχὴ ἐποίησεν ὁ Θεός*», *Ερμηνευτικὴ ἀνάλυση τῶν περὶ δημιουργίας διηγήσεων τῆς Γενέσεως*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 359-364.

2. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς* 29, PG 44, 236.

3. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Μυσταγωγία* 7, PG 91, 685.

4. Βλ. Συμεὼν Νέου Θεολόγου, *Κεφάλαια γνωστικὰ καὶ θεολογικὰ* 2, 23, SC 51, 78.

είναι μία ψυχοσωματική οντότητα και ένότητα⁵. Ἡ θεολογία υποστηρίζει τὸ ταυτόχρονο τῆς γεννήσεως ψυχῆς καὶ σώματος στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ σημασία τῆς συνυπάρξεώς τους. Ἡ βιολογικὴ ἀρχὴ σηματοδοτεῖ τὴν ψυχοσωματικὴ γέννηση τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἶναι ψυχοσωματικὸς ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τῆς υπάρξεώς του, ἀπὸ τὴ γονιμοποίησή του, τὴ σύλληψή του, καθὼς «τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ πλάστηκαν ταυτόχρονα καὶ ὅχι τὸ ἓνα πρῶτα καὶ τὸ ἄλλο ὕστερα»⁶. Ἀλλωστε, καὶ γιὰ τὸν ἐνανθρωπήσαντα Λόγο, τὸν Χριστό, ὁμολογεῖται ὅτι ἡ καθ' ὑπόστασιν ἔνωση τῆς θείας μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση ἔγινε «ἐξ ἄκρας συλλήψεως», «ἐξ ἄκρας υπάρξεως»⁷. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἐπιβάλλεται σεβασμὸς στὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἀνθρώπου σὲ ὅλες τὶς φάσεις τῆς ζωῆς του.

Σῶμα καὶ ψυχὴ συνυπάρχουν ἀρμονικὰ καὶ συνιστοῦν τὴν ἐνικὴ ἀνθρώπινη ὑπαρξή, τὸν συγκεκριμένο ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος εἶναι «σύνοδος τῶν συναμφοτέρων καὶ διαμονὴ καὶ συνοίκησις»⁸. Γι' αὐτό, σύμφωνα μὲ τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ, «ἄνθρωπος δὲν λέγεται μόνη τῆς ἡ ψυχῆ οὔτε μόνο τοῦ τὸ σῶμα ἀλλὰ τὸ συναμφοτέρον»⁹. Στὸ πνεῦμα αὐτὸ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος προτρέπει: «δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σῶματι ὑμῶν καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν»¹⁰.

Τὴν ἴδια βιβλικὴ ἀνθρωπολογία ἀκολουθοῦν καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, παραμένοντας μακριὰ ἀπὸ ὁποιαδήποτε διαρχικὴ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου. Στὴν προσέγγισή τους καταφάσκεται καὶ καταξιώνεται ἡ ὕλικότητα καὶ ἡ σωματικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ εἶναι σῶμα καὶ ψυχὴ μαζί, ὁ δὲ χωρισμὸς τους σημαίνει τὴν ἀποσύνθεσή του. Ἐξάλλου, «ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἓνα ἀσώματο πνεῦμα... Μία ἀσώματη ψυχὴ δὲν εἶναι παρὰ ἓνα πνεῦμα καὶ ἓνα ἄψυχο σῶμα δὲν εἶναι παρὰ ἓνα πτῶμα»¹¹. Ἐπομένως, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον πνευματικὸ ὄν, στὸ

5. Βλ. [Μεγάλου Ἀθανασίου], *Περὶ τοῦ κατὰ κοινὸν ἀνθρώπου ὑποδείγματος*, PG 26, 1236. Συναφῶς καὶ ἡ νεώτερη Βιολογία θεωρεῖ ὅτι τὸ «ὅλον» τοῦ ἀνθρώπου ὑπερβαίνει τὸ ἄθροισμα τῶν μερῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα συγκροτεῖται, καθὼς διαθέτει νέες ἀναδυόμενες ιδιότητες καὶ νέες λειτουργίες.

6. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 2, 12, PG 94, 921.

7. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 3, 12, PG 94, 1032.

8. Μελετίου Μοναχοῦ, *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου* 31, PG 64, 1288.

9. Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Προσωποποιῖα*, PG 150, 1361.

10. Α' Κορ. 6, 20.

11. Βλ. Γ. Φλωρόφσκυ, *Δημιουργία καὶ Ἀπολύτρωση*, Ἔργα τ. 3, μετάφρ. Π. Πάλλης, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 12.

όποιο ύποτιμῶνται ἢ παραθεωροῦνται οἱ ὑλικές πλευρές τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἀλλὰ ἐνιαία ψυχοσωματική ἐνότητα καὶ ὁλότητα, θεωρούμενη κατὰ τρόπο ἐνοποιητικὸ ἢ, ὅπως λέγεται, «ὀλιστικό», ἀφοῦ ἔχει «ἐν ἑαυτῷ πάντα τὰ μέρη τοῦ ὅλου»¹².

Σῶμα λοιπὸν καὶ ψυχὴ συναπαρτίζουσιν τὸν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος ἐν ταυτῷ ἀνακεφαλαιώνει μέσα του ὁλόκληρο τὸ σύμπαν¹³. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ὁ ἐν μικρῷ μέγας», ἓνας τέλειος «μικρόκοσμος», ποὺ εἰκονίζει ὁλόκληρη τὴν κτίσιν εἶναι χωρητικὸς τοῦ κόσμου ὅλου¹⁴ καὶ εἶναι αὐτὸς ποὺ ἐρμηνεύει ὅλο τὸν κόσμος. Στὶς ἀναφορὰς τῶν Πατέρων διακρίνεται ἡ πραγματεύση τῆς φυσιολογίας τοῦ ἐνοποιημένου ψυχοσωματικοῦ ἀνθρώπου, ἅμεσα συνδεδεμένου μὲ τὸν Θεὸ καὶ ὁλόκληρη τὴν κτίσιν¹⁵. Ἐκεῖνο ποὺ προξενεῖ ἰδιαίτερη ἐντύπωση εἶναι ὅτι γιὰ τὴ σύγχρονη Βιολογία σὲ κάθε ἀνθρώπινο κύτταρο ὑπάρχει δυνάμει ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος καὶ καθέννας ἀποτελεῖ ἐνσάρκωση τοῦ καθόλου ἀνθρώπου καὶ συγχρόνως εἶναι ἓνα κύτταρο τῆς ἀνθρωπότητας, καθὼς φέρει μέσα του ὁλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα¹⁶.

Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ὑποστηρίζει τεκμηριωμένα καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐνδιαφέρεται πρῶτιστα καὶ κατ' ἐξοχὴν γιὰ τὴ σωτηρία ὅλου τοῦ ἀνθρώπου – καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ θεραπεία τῶν νοσημάτων ποὺ προκαλεῖ ἡ μεγάλη καὶ κοινὴ ἀρρώστια ὅλων τῶν ἀνθρώπων: ἡ ἁμαρτία. Ὁλόκληρη ἡ ἀγιογραφικὴ μαρτυρία καὶ ἡ πατερικὴ ἐρμηνεία περὶ ἀνθρώπου καὶ τῆς σωτηρίας του εἶναι ἐξ ἀρχῆς «ὀλιστική». Ὅταν λέμε σωτηρία, σημαίνει νὰ μπορεῖ νὰ ζήσει ὁ ἄνθρωπος σῶος, ἀκέραιος, ὁλόκληρος στὶς ὑπαρκτικές

12. Μεθοδίου Ὁλόμπου, *Περὶ Ἀναστάσεως*, ΒΕΠΕΣ 18, 160.

13. Βλ. Π. Νέλλας, *Ζῶν θεούμενον. Προοπτικὲς γιὰ μία ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα '2000, σ. 29 κ.έ.

14. Βλ. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς* 16, PG 44, 177-180· Γρηγορίου Θεολόγου, *Θεολογικὸς Β'*, περὶ θεολογίας 22, PG 36, 57.

15. Πράγματι, κάθε πιστὸς περιχωρεῖ ἐντὸς τοῦ ὁλόκληρου τὸν κόσμο, ὅλους ἀνεξαίρετως τοὺς ἀνθρώπους. Ἀκόμη καὶ ὅταν κανεὶς προσεύχεται μὲ τὸ «Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ἐλέησόν με», αὐθόρμητα κάνει προσευχὴ καὶ γιὰ ὅλους τοὺς ἄλλους, γιατί γνωρίζει ὅτι μόνος του δὲν ζεῖ, δὲν ὑπάρχει καὶ μόνος του δὲν σώζεται καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἰσέλθει στὸν παράδεισο.

16. Ἡ νεώτερη ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, στὸ πλαίσιο –μεταξὺ ἄλλων– τῆς Βιολογίας, τῆς ἀναπτυξιακῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς ἐξελικτικῆς Νευροεπιστήμης, καταλήγει σὲ μία νέα θεώρηση φυσικῆς πλοκῆς τοῦ βιολογικοῦ ὑποστρώματος μὲ τὸν ψυχισμό τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴν ἐκδοχὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀδιάσπαστου «ὅλου».

του δυνατότητες σὲ ἀληθινὴ κοινωνία καὶ σχέση μετὸν Δημιουργό του, μετὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ μέσα σ' ἓνα σῶο καὶ ἀκέραιο φυσικὸ περιβάλλον¹⁷.

Ἐν πρώτοις, πρέπει νὰ ὑπομνησθεῖ ὅτι ἡ ἰδιαίτερη προῖκα ποὺ δόθηκε μετὰ τὸ «κατ' εἰκόνα»¹⁸ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως καὶ ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, δὲν περιορίζονται στὸν νοῦ ἢ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἀναφέρονται σὲ ὁλόκληρη τὴν ὑπαρξή του. Ὁ Θεὸς Λόγος σαρκώθηκε γιὰ νὰ ἀνακαινίσῃ τὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ τοῦ προσφέρει τὴ δυνατότητα σωτηρίας, ὡς ὑπαρκτικὴ ὁλότητα, ἐνότητα καὶ πληρότητα¹⁹, καθὼς ὅτι δὲν προσλαμβάνεται δὲν σώζεται, κατὰ τὴ γνωστὴ ρήση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου: «τὸ ἀπρόσληπτον καὶ ἀθεράπευτον»²⁰.

Ἡ πρόσληψη τέλειαις ἀνθρωπίνης φύσεως ἀπὸ τὸν Λόγο, συνεπάγεται τέλεια θεραπεία, καθ' ὁλοκληρίαν σωτηρία ψυχῆς καὶ σώματος, σωτηρία πραγματικὴ τοῦ ὅλου ἀνθρώπου. Ἀμεση ἀνθρωπολογικὴ συνέπεια τοῦ σωτηριώδους ἔργου τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὅτι στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας Του, διὰ τοῦ τρόπου καὶ τῶν μέσων τῆς, ἀνακαινίζεται πραγματικὰ καὶ σώζεται ὁλος ὁ ἄνθρωπος καὶ ὄχι ἓνα κομμάτι του. Ἡ διάσταση τῆς σωτηρίας τοῦ ὅλου ἀνθρώπου ἐκφράζεται μετὰ τὴ διαβεβαίωση τοῦ ὕμνο-γράφου: «καὶ ἔσωσας ὅλον με τὸν ἄνθρωπον»²¹.

Ἡ ἐνανθρώπιση τοῦ Θεοῦ Λόγου εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ μπορεῖ νὰ ἐνωθεῖ ὁ ὁλος Χριστὸς μετὰ ὅλον τὸν ἄνθρωπο, μετὰ τὸν καθέναν προσωπικὰ μετὰ προοπτικὴ τὴ σωτηρία του. Ἀπὸ τὴ στιγμή δὲ κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἔγινε καθ' ὅλα ἄνθρωπος δίδει στὸν ἄνθρωπο τὴ δυνατότητα τῆς

17. Βλ. Ἀ. Κεσελόπουλος, *Ἀνθρώπος καὶ φυσικὸ περιβάλλον*. Σπουδὴ στὸν ἅγιο Συμεὼν τὸ Νέο Θεολόγο, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1992, σ. 15.

18. Γεν. 1, 26· 27· 5, 1· 9, 6. Γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ «κατ' εἰκόνα» βλ. Β. Τσίγκος, *Ἀνθρώπος, ὁ ἐν μικρῷ μέγας*. Ὁψεις ὀρθοδόξου ἀνθρωπολογίας, ἐκδ. Ἑννοια, Ἀθήνα 2019, σ. 52 κ.ε.

19. Συμεὼν Νέου Θεολόγου, *Ὑμνος* 15, SC 156, 294.

20. Γρηγορίου Θεολόγου, *Ἐπιστολὴ* 101, *Πρὸς Κληδόνιον πρεσβύτερον κατὰ Ἀπολινάριου*, PG 37, 181C-184A· Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 3, 7, PG 94, 1012· Β. Τσίγκος, *Περιχώρησις*. Θεολογικὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου καὶ οἱ ἐφαρμογές του κατὰ τὴ Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐκδ. Ostrakon, Θεσσαλονίκη 2023, σσ. 255-256.

21. *Εἱρμός* δ' ὠδῆς κανόνος Ὁρθρου Τετάρτης β' ἤχου. Βλ. *Παρακλητικὴ*, ἐκδ. Φῶς, Ἀθήναι 2000, σ. 94.

καθ' ὁλοκληρίαν κοινωνίας μαζί Του²². Ἄλλωστε, κατὰ τοὺς Πατέρες ὁ ἄνθρωπος εἶναι «θεοειδής» καὶ «θεόπλαστον» κτίσμα, εἶναι «ζῶον θεούμενον», «κεκελευσμένος θεός», ἔχει τὴν κλήση καὶ τὴ μοῖρα, τὴν ἐσώτατη ἔφεση καὶ τὸν μύχιο πόθο, τὴν προοπτικὴ καὶ τὴ δυνατότητα νὰ καταστεῖ κατὰ χάριν θεός, νὰ μετέχει στὴν αἰώνια ζωὴ τοῦ Θεοῦ²³. Αὐτὸ πραγματώνεται μὲ τὴν πλήρη ἔνταξη τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὅλου (ψυχὴ καὶ σῶμα) στὴν ἐν Χριστῷ ζωὴ διὰ τῶν μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας Του.

Ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος ὁμολογεῖ ὅτι «ἀπὸ τῶν πολλῶν μου ἁμαρτιῶν ἀσθενεῖ τὸ σῶμα, ἀσθενεῖ μου καὶ ἡ ψυχὴ»²⁴. Πράγματι, ὅλα τὰ πάθη δημιουργοῦν μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου σημαντικὲς διαταραχές. Γι' αὐτό, ἡ λειτουργία τῆς ψυχικῆς ζωῆς βοηθεῖ νὰ προσεγγίσει κάποιος σωστὰ καὶ ἀποτελεσματικὰ τὸ ζήτημα τῆς σαρκικῆς υἱείας, τῆς ἀσθενείας, τῆς θεραπείας καὶ τελικὰ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀσφαλῶς, χρειάζεται καὶ ὁ ἴδιος νὰ συνεργήσῃ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἐργασθεῖ ἀποβλέποντας νὰ σώσῃ τὸ σύνολο τῆς ὑπάρξεώς του, ἀφιερώνοντας ὅλον τὸν ἑαυτό του στὸν Θεό: «ἐξ ὁλοκλήρου θῆσαι ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ ψυχῇ τε καὶ σῶματι»²⁵ ἢ, κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Παρακλητικοῦ Κανόνος, «ὅλη ψυχῇ καὶ διανοίᾳ, καὶ καρδίᾳ καὶ χεῖλεσι δοξάζω». Πρέπει, σύμφωνα μὲ τὴν πρώτη ἐντολή, νὰ «ἀγαπήσῃ Κύριον τὸν Θεόν του ἐξ ὅλης τῆς καρδίας του καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς του καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας του»²⁶. Ὅμως γιὰ νὰ ἀρχίσῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ βαδίζει τὴν ὁδὸ πρὸς τὴ σωτηρία του, πρέπει προηγουμένως, σύμφωνα μὲ τοὺς λόγους τοῦ ἀββᾶ τοῦ Γερωντικοῦ, νὰ ἔχει γκρεμίσει ὅλον τὸν παλαιὸ ἑαυτό του, ἔτσι ὥστε νὰ μπορέσῃ νὰ οἰκοδομήσῃ τὸν καινούργιο: «εἰ μὴ τὸ ὅλον κατέστρεψα, οὐκ ἂν ἡδυνήθην ἐμαυτὸν οἰκοδομήσαι»²⁷.

Ὁ πιστὸς ἀγωνίζεται μὲ ὅλη τὴν πνευματικὴ του ἐργασία νὰ φθάσῃ στὴ σωτηρία, στὴν κατὰ χάριν ἔνωσή του μὲ τὸν Θεό· «καὶ τότε ὅλως τῷ Θεῷ οἰκειωθεὶς ἐκ τούτων ὅλος ἐνοῦται καὶ αὐτὸν κατὰ πρόσωπον

22. Συμεὼν Νέου Θεολόγου, Ὑμνος 50, SC 196, 170.

23. Βλ. ἐνδεικτικὰ: Βασιλείου Καισαρείας, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῷ* 6, PG 31, 212· Γρηγορίου Θεολόγου, *Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον*, ἐπιτάφιος 48, PG 36, 560· τοῦ ἰδίου, *Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα* 7, PG 36, 632.

24. Τροπάριον Μικροῦ Παρακλητικοῦ Κανόνος.

25. Πρβλ. Ἐφess. 5, 2.

26. *Μᾶρχ.* 12, 30.

27. *Ἀποφθέγματα Ἀλωνίου* β' βλ. *Γερωντικόν*, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθῆναι 1981, σ. 20.

βλέπει»²⁸. Γι' αὐτὸ προτρέπεται νὰ ἐνωθεῖ καθ' ὁλοκληρίαν μὲ ὅλον τὸν Θεό: «ὅλως ὅλῳ ἐνωθῇ τῷ Θεῷ»²⁹, προκειμένου νὰ σωθεῖ ὁ ὅλος ἄνθρωπος. Πάντως, παραμένει μεγάλη ἔκπληξη καὶ ἀνερμήνευτη ἀπορία πῶς ὁ μικρός, σὲ ὅσα θεωροῦμε, ἄνθρωπος ἀξιώνεται νὰ φέρει ἐντὸς του «ὅλον» τὸν Θεό³⁰.

Πράγματι, ἔρχεται ὁ ὅλος Χριστὸς καὶ ἐνώνεται κατὰ χάριν μὲ ὅλο τὸν πιστό. Τό «παράδοξον θαῦμα» καὶ συνάμα «μέγα μυστήριον» τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἀνέκφραστης φιλανθρωπίας τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὅτι ἔρχεται ὁ Ἰδιος μέσα στὴν καρδιὰ τοῦ πιστοῦ. Ἡ «μόρφωση»³¹ τοῦ Χριστοῦ μέσα μας γίνεται «ἐνδον ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν», γεγονὸς ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ «μόρφωση» αὐτὴ συνιστᾷ καθολικὸ, ὑπαρξιακὸ γεγονὸς. Ὡς γνωστόν, ἡ καρδιὰ γιὰ τὴν ἀσκητικὴ παράδοση εἶναι τὸ κέντρο τοῦ ἀνθρωπίνου εἶναι, ἡ πηγὴ τῶν ἐνεργητικῶν του δυνάμεων, τῆς διανοίας καὶ τῆς θελήσεως, τὸ σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται καὶ πρὸς τὸ ὁποῖο τείνει ὁλόκληρη ἡ πνευματικὴ ζωὴ³². Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς καρδιάς συνιστᾷ ἀπώλεια τῆς δυνατότητας σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου.

Στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ὁ ὅλος ἄνθρωπος, ψυχὴ τε καὶ σῶματι, στὴν καθολικὴ του ἐνότητα, ὁλότητα καὶ πληρότητα, ἀνακαινίζεται πλήρως καὶ σώζεται καθ' ὁλοκληρίαν. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ ἀπαιτεῖ τὴν ὑπαρξὴ «ὀλικῆς σχέσεως»³³ μαζί Του, σχέση καθολικὴ, ποὺ θὰ ἐμπλέκει τὸ σύνολο τοῦ ἀνθρωπίνου εἶναι. Ὁ ἄνθρωπος ὡς ὅλον ἐγκεντρίζεται στὴν Ἐκκλησίαν καὶ καλεῖται νὰ κινητοποιήσῃ τὴν ψυχὴ, τὸ σῶμα καὶ τὸν νοῦ του, ὁλόκληρη τὴν ὑπαρξὴ του καὶ ἐπομένως σώζεται ὡς ἐνιαία ψυχοσωματικὴ ὑπόσταση. Ἔτσι κατανοεῖται ὅτι ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ συνιστᾷ καθολικὴ πραγματικότητα καὶ ἡ σωτηρία εἶναι «ὀλική»³⁴, εἶναι δηλαδὴ πλήρης.

28. Συμεὼν Νέου Θεολόγου, Ὑμνος 27, SC 174, 290.

29. Συμεὼν Νέου Θεολόγου, Κατήχησις 6, SC 104, 30.

30. Βλ. Συμεὼν Νέου Θεολόγου, Ὑμνος 30, SC 174, 352.

31. Πρβλ. Γαλ. 4, 9.

32. Vl. Lossky, Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, μετάφρ. Στ. Πλευράκης, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 238.

33. Συμεὼν Νέου Θεολόγου, Ἠθικός 5, SC 129, 96.

34. Βλ. Ν. Ματσούκας, Οἰκουμενικὴ Θεολογία, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 200.

Ἀποτελεῖ ἀναντίρρητη ἀλήθεια ὅτι τὶς ἐμπειρικὲς καταστάσεις ζωῆς, τὶς γνωρίζουμε μόνο μὲ καθ' ὁλοκληρίαν (σωματικὴ καὶ ψυχικὴ) μετοχὴ καὶ ἀμεσότητα πράξεως. Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἀγιάζει καὶ σώζει τοὺς ἀνθρώπους, σὲ ὁλόκληρη τὴν ὑπαρξή τους: «ὀλοτελεῖς, καὶ ὁλόκληρον τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα»³⁵. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀπευθύνεται στὸν ὅλον ἄνθρωπο, ἀφορᾷ τὴν πληρότητα τῆς ψυχοσωματικῆς διάστασής του, ὅπως καὶ ἡ σωτηρία ἀφορᾷ τὸν ὅλον ἄνθρωπο.

Αὐτὸς ποὺ ἀστοχεῖ καὶ διαπραττεῖ ὅποιαδῆποτε ἁμαρτία βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τὸν Θεὸ ὡς ἐνιαία ψυχοσωματικὴ ὑπαρξή. Ἀντιστοίχως, καὶ ὁ ἐν Χριστῷ ἄνθρωπος εἶναι κοντὰ στὸν Θεὸ καὶ βιώνει τὴ χάρις Του ὡς ἐνιαία ψυχοσωματικὴ ὑπαρξή. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ πιστοὶ προτρέπονται: «δῶμεν ἑαυτοὺς τῷ Κυρίῳ ἐξ ὁλοκλήρου, ἵνα ὁλόκληρον αὐτὸν ἀντιλάβωμεν»³⁶. Συνεπῶς, ἡ σωτηρία εἶναι μία κατάσταση ὁλοκληρωτικῆς, καθολικῆς μεταμορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Στὶς ἀγιοπνευματικὲς δωρεὲς ἀξιῶνεται νὰ μετέχει ὅλος ὁ ἄνθρωπος καὶ σώζεται ὁλόκληρη ἡ ὑπαρξή του. Καὶ ἐπειδὴ στὸν ἄνθρωπο τὸ σῶμα εἶναι ἀδιασπᾶστος ἐνωμένο μὲ τὴν ψυχὴ κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ζωῆς του, γι' αὐτὸ καὶ ἔχουμε σωτηρία, κατὰ χάριν θέωση τοῦ ὅλου ἀνθρώπου, χωρὶς νὰ μεταβάλλεται ἡ φύση κανενὸς συστατικοῦ στοιχείου.

Ὁλόκληρο τὸ σῶμα μετέχει στὴν πορεία πρὸς τὴ σωτηρία καὶ δέχεται τὴ χάρις τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ εἶναι ὅ,τι σπουδαιότερο διαθέτει ὁ ἄνθρωπος: συνιστᾷ ἀμεταμέλητη χαρισματικὴ δωρεὰ τοῦ Δημιουργοῦ στὸ δημιούργημά του. Δικαιολογημένα τὸ σῶμα ἀποκαλεῖται «ναὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»³⁷, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὡς μέλος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος καλεῖται νὰ ἐνδυθεῖ «ὅλον» τὸν Χριστὸ (σέ «ὅλη» τὴ σάρκα του)³⁸. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ περιφρόνησις ἢ ἡ ὑποτίμησις τοῦ σώματος ἢ γενικὰ ἡ ἀπόρριψις τοῦ ὕλικου, ὅπως καὶ τὸ ἀντίθετο, ἡ ἀποθέωσις τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου, δὲν ἔχουν καμμία θέσις στὴν ὀρθόδοξή ζωὴ καὶ παράδοσις. Σὲ αὐτὴ μαρτυρεῖται ἡ τέλεια καταξίωσις τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος μὲ τὴν τιμὴ τῶν ἱερῶν λειψάνων τῶν ἁγίων, γεγονός ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πίστιν καὶ τὴ θεολογία τῆς.

35. Α' Θεσ. 5, 23.

36. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Λόγος ἀσκητικὸς 43, PG 90, 953.

37. Α' Κορ. 6, 19. Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν καταδίκασε καὶ δὲν κατήργησε τὴ σάρκα, ἀλλὰ τὴν ἁμαρτία «ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ» Ἐφεσ. 2, 15.

38. Βλ. Συμεὼν Νέου Θεολόγου, Ὑμνος 15, SC 156, 292.

Ἡ ὑγεία ἀπαιτεῖ τὴν κατάλληλη «ἐνορχήστρωση» ἐσωτερικοῦ κόσμου, ψυχικῆς διάθεσης καὶ σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν συνάνθρωπό του καὶ μὲ τὴ φύση. Σὲ αὐτὴν τὴν προσέγγιση ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση προσθέτει καὶ μία ἀκόμη διάσταση, τὴν ἄμεση καὶ προσωπικὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό, ὁ Ὅποιος παρέχει στὸν ἄνθρωπο πλουσιοπάροχα τὴ χάρι του. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐνώνεται μὲ τὸν Θεό «πνευματικῶς τε καὶ σωματικῶς», ἐμπλουτίζει τὴ ζωὴ του μὲ τὴ θεία χάρι, γίνεται «τριαδικός» κατὰ χάριν, ἀποτελούμενος ἀπὸ σῶμα καὶ ψυχὴ καὶ θεῖο Πνεῦμα, ποὺ μετέλαβε³⁹. Ἡ θεία χάρι δίδεται στὸν ἄνθρωπο ὡς δωρεὰ καὶ ἀποτελεῖ ἓνα τρίτο καὶ ἀναντικατάστατο «συνθετικό» τῆς ὑπάρξεώς του. Ἐτσι ὁ ἄνθρωπος, κατὰ κάποιον τρόπο, «τριαδοποιεῖται», ποὺ σημαίνει ὅτι φανερώνει τὴν πληρότητα, τὴν ὁλότητα καὶ τὴν καθολικότητά του.

Ὅσα ἀναφέρθηκαν βιώνονται ἐναργέστατα στὴ θεία λατρεία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἔχει χαρακτηρὰ «ὀλιστικό». Στὰ ιερὰ της μυστήρια, καὶ κυρίως στὴ θεία Λειτουργία, ποὺ εἶναι ὅτι πιὸ καθολικὸ ἔχει ἡ Ἐκκλησία καὶ συνιστᾷ τὴ συγκεφαλαίωση ὁλόκληρου τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Οἰκονομίας⁴⁰, ὁ πιστὸς αἰνεῖ καὶ εὐχαριστεῖ τὸν Θεὸ ὅχι ἀπλῶς καὶ μόνο μὲ τὸν νοῦ του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν καρδιά καὶ μὲ τὸ σῶμα του, δηλαδὴ μὲ ὅλο του τὸ εἶναι. Στὴ λειτουργικὴ ζωὴ, ὅπως καὶ στὴ μετάνοια, τὴν ἄσκηση, τὴν προσευχή, τὴ νηστεία, συμμετέχει καὶ τὸ σῶμα ὁλόκληρο, μὲ ὅλες του τὶς αἰσθήσεις, τὶς λειτουργίες καὶ τὶς ἐνέργειές του.

Στὸ μυστήριό τῆς θείας Εὐχαριστίας, λίγο προτοῦ ὁ πιστὸς μεταλάβει τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ἐπαναλαμβάνοντας τὴν εὐχὴ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ἀναφέρει: «ἀγίαςόν μου τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν, τοὺς νεφροὺς καὶ τὰ σπλάχνα, καὶ ὅλον με ἀνακαίνισον... καὶ τὸν ἁγιασμόν σου ἀνεξάλειπτον ἀπ' ἐμοῦ ποιήσον»⁴¹. Οἱ μεταλαμβάνοντες καὶ τὴν ἐλάχιστη μερίδα τῶν ἀχράντων μυστηρίων δέχονται εἰς ἑαυτοὺς ὅλον τὸν Χριστὸ καὶ ἐνοῦνται μὲ ὅλον τὸν Χριστό· «ἐγὼ δὲ ὁ ἐλεεινὸς ὅλον Σου τὸ σῶμα τολμῶν δέξασθαι,

39. Βλ. Συμεὼν Νέου Θεολόγου, *Κατήχησις* 15, SC 104, σ. 228.

40. Περισσότερα βλ. Β. Τσίγκος, *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Ostracon, Θεσσαλονίκη 2022, σ. 400 κ.έ.

41. *Εὐχὴ ἀκολουθίας* τῆς θείας Μεταλήψεως. Ἡ εὐχὴ παραδίδεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Βλ. *Τερατικόν*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήναι 1987, σ. 187.

μὴ καταφλεχθεῖν»⁴². Ὄταν ὁ ἄνθρωπος μεταλαμβάνει τῶν ἁγιασμάτων καὶ ἐνώνεται μετὰ τὸν Χριστὸ καθίσταται «ὅλος» Χριστός· «Θεὸς ὅλος κατὰ χάριν ὁ ἄνθρωπος γίνεται»⁴³.

Τὸ «ὅλος» σημαίνει ὅλον τὸν ἄνθρωπο στὴν ὑπαρκτική του ὁλότητα καὶ συνάμα ὅλα τὰ ἐπιμέρους μέλη τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, μηδενὸς ἐξαιρουμένου. Σύμφωνα μετὰ τοὺς λόγους τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου, «Μέλη Χριστοῦ γινόμεθα, μέλη Χριστὸς ἡμῶν δέ, καὶ χεὶρ Χριστὸς καὶ ποὺς Χριστὸς ἐμοῦ τοῦ παναθλίου, καὶ χεὶρ Χριστοῦ καὶ ποὺς Χριστοῦ ὁ ἄθλιος ἐγὼ δέ· κινῶ τὴν χεῖρα, καὶ Χριστὸς ὅλος ἡ χεὶρ μου ἔστιν... μέλη ἅπαντα ἐνὸς ἡμῶν ἐκάστου μέλη Χριστοῦ γενήσονται, καὶ Χριστὸς ἡμῶν μέλη»⁴⁴. Μετὰ ἀπὸ τὴ θεία Μετάληψη, ὁ πιστὸς εὐχαριστώντας εὔχεται ἢ «τροφή» αὐτὴ νὰ τὸν ζωοποιήσῃ καὶ νὰ τὸν ἀνακαινίσῃ ὁλόκληρο, «εἰς πάντας ἄρμους, εἰς νεφρούς, εἰς καρδίαν»⁴⁵. Ἐδῶ πλέον γίνεται λόγος γιὰ καθολικὴ ἐνσωμάτωση τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἐκκλησιαστικὸ ἐν Χριστῷ τρόπο ζωῆς.

Ἡ ἁρμονικὴ συνύπαρξη σώματος καὶ ψυχῆς γίνεται ἐμφανὴς καὶ σὲ ἄλλες μυστηριακὲς φανερώσεις τῆς Ἐκκλησίας. Πράγματι, μεγάλος ἀριθμὸς εὐχῶν καὶ αἰτήσεων δὲν περιορίζονται στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ ἀφοροῦν καὶ σωματικὰ ἀγαθὰ καὶ ἀναφέρονται στὴν ὁλότητά του, καθὼς ἐπαναλαμβάνονται συχνὰ οἱ φράσεις: «εἰς ἱάσιν ψυχῆς καὶ σώματος», «εἰς σωτηρίαν ψυχῆς καὶ σώματος», «Ἄγγελον εἰρήνης, πιστὸν ὁδηγόν, φύλακα τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν»⁴⁶. Ὁ δὲ Χριστὸς εἶναι ὁ «ἰατρὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων» καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι τίποτε λιγώτερο παρὰ πνευματικὸ θεραπευτήριον καὶ «ἰατρεῖο»⁴⁷.

42. Εὐχὴ ἀκολουθίας τῆς θείας Μεταλήψεως. Βλ. *Ἱερατικόν*, ὅ.π., σ. 194.

43. Συμεὼν Νέου Θεολόγου, *Κεφάλαια θεολογικὰ καὶ πρακτικὰ* 3, 59, SC 51, 98.

44. Συμεὼν Νέου Θεολόγου, *Ὑμνος* 15, SC 156, 288.

45. Εὐχὴ εὐχαριστίας μετὰ ἀπὸ τὴ θεία Μετάληψη. Βλ. *Ἱερατικόν*, ὅ.π., σ. 113.

46. Αἰτήσεις θείας Λειτουργίας ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου. Βλ. *Ἱερατικόν*, ὅ.π., σ. 91.

47. Βλ. ἐνδεικτικὰ: Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὸν Ἰωάννην* 2, 5. Περισσότερα βλ. B. Τσίγκος, *Χάρισμα καὶ θεσμὸς στὴν περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλία τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου*, ἐκδ. Ostrakon, Θεσσαλονίκη 2016, σσ. 198-201.

Ἡ ὀρθόδοξη παράδοση, μακριὰ ἀπὸ ἀνεπίτρεπτες καὶ ἐξ ἀρχῆς καταδικασθεῖσες διακρίσεις ἢ περιφρονητικὲς ὑποβαθμίσεις τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν δύο συστατικῶν στοιχείων τοῦ ἀνθρώπου, τὸν προσεγγίζει ὡς ἐνιαία ψυχοσωματικὴ ὄντοτητα, ἀφοῦ καὶ ὁ Θεὸς Λόγος ἔλαβε τὴν ἀνθρώπινη σάρκα, «*ἵνα καὶ τὴν εἰκόνα σώσῃ, καὶ τὴν σάρκα ἀθανατίσῃ*»⁴⁸. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ σῶμα συμμετέχει στὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία εἶναι μία ψυχοσωματικὴ κατάσταση.

Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ κατὰ τὴ Δευτέρα Παρουσία κάθε ψυχὴ θὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸ σῶμα τῆς καὶ θὰ συμμετέχει πλεον ὁ ἄνθρωπος ὡς ψυχοσωματικὴ ἐνότητα καὶ ὁλότητα. Θὰ εἶναι πραγματικότητα ἢ συναμφότερη ὕπαρξη τοῦ ἀνθρώπου, ὡς συμπαρουσία «*ὑλῆς*» καὶ πνεύματος, μέχρι τὴν προσδοκώμενη ἀνάσταση, ὅπου ἀναμένεται τὰ σώματα νὰ ἀφθαρτωθοῦν τελείως καὶ νὰ ἀνακαινισθοῦν⁴⁹. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ κεφαλαιώδης θέση γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ «*ὅλου*» ἀνθρώπου ἐνδυναμώνει τὴν πίστι τῶν πιστῶν ὅχι μόνο στὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀνάσταση τοῦ σώματος, καθὼς προσδοκοῦν «*ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος*».

Ἐδῶ καὶ πολὺ καιρὸ εἶναι κοινὴ ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ ἐξέλιξη τῆς τεχνολογίας εἶναι ἀναπόφευκτη πραγματικότητα, ἀποτελεῖ τὴ μοῖρα τῆς ἐποχῆς μας μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀνεπίστροφης πορείας, μιᾶς ἀναπόδραστης κατάστασης πραγμάτων, ἡ ὁποία ἔχει ἀλλάξει τὴν ἀντίληψη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸν Θεὸ καὶ συνακόλουθα τὴ στάση του γιὰ τὴν κρίση, τὴν ὕλη, ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ ἴδιο τοῦ τὸ σῶμα. Ἐνὰ ἀπὸ τὰ πλεον προκλητικὰ θέματα τῆς ὕστερης νεωτερικότητας ποὺ ζοῦμε εἶναι ὅτι μὲ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη ἢ τὴν τεχνητὴ εὐφυΐα οἱ εἰδικοί προσπαθοῦν νὰ δημιουργήσουν μία ἄυλη πραγματικότητα. Αὐτὴ, ὅπως φαίνεται, ἀδιαφορεῖ καὶ δὲν ἐμπλέκει τὸν ἄνθρωπο ὡς «*ὅλον*», ἀποστερώντας τὸν ἀπὸ τὸ σῶμα, τὴν ψυχὴ, τὸν Θεὸ καὶ ἀναδημιουργώντας ἕναν νέον ἄνθρωπο καὶ κόσμο, ὁ ὁποῖος θὰ ζεῖ σὲ ἄλλες βάσεις.

48. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος εἰς τὰ Θεοφάνια*, εἴτουν *Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος* 38, 13, PG 36, 325.

49. Βλ. *Α' Κορ.* 15, 42-49. Βλ. Συμεὼν Νέου Θεολόγου, *Ἠθικός* 1, 3, SC 122, 204.

Ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη δὲν λειτουργεῖ ὅπως ἡ φυσικὴ νοημοσύνη καὶ –ἀναμφίβολα– μπορεῖ νὰ ἔχει ἀναρίθμητες καὶ ἐν πολλοῖς ἐκπληκτικὲς ἐφαρμογὲς καὶ δυνατότητες καὶ νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ ἀνεξερεύνητες καὶ ἀσύλληπτες περιοχὲς καὶ δράσεις γιὰ νὰ βοηθήσει τὸν ἄνθρωπο γιὰ κάτι καλύτερο, χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ τὸν ἀντικαταστήσει. Γι' αὐτὸ χρειάζεται ἀνατροφοδότηση καὶ νοηματοδότηση, μετάνοια καὶ ἔμπνευση ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἀπὸ ὅσα ὀρίζουν τὴν ἐσωτερικὴ του ζωὴ, τὴν πνευματικὴ του συγκρότηση, τὴν ἱστορικὴ του ὑπαρξὴ καὶ τὴ μεγαλειώδη προοπτικὴ του. Ἄν ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη ἐπιδιώκει νὰ «διαμορφώσει» τὸν ἄνθρωπο, εἶναι ὅμως ἀπολύτως βέβαιο ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ τὸν ἀγνοήσει.

Ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη «ἀνήκει στὸ μέλλον, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ μέλλον, γιατί μπορεῖ νὰ τὸ θέσει σὲ κίνδυνο»⁵⁰. Ἀναντίρρητα, στοὺς καιροὺς μας συνυφαίνεται μὲ τὴ ζωὴ μας καὶ τείνει νὰ καταστεί ὁ παράγοντας τῆς πνευματικῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου. Πολλοὶ βλέπουν τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη σὰν μία τεράστια εὐκαιρία, ἓνα θαυμάσιο ἐργαλεῖο καὶ ἓνα πολύτιμο μέσο δημιουργίας μεγάλων δυνατοτήτων καὶ ἐφαρμογῶν γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα⁵¹, ἀλλὰ ἐξ ἴσου μεγάλοι, ἄγνωστοι καὶ ἀνυπολόγιστοι εἶναι καὶ οἱ κίνδυνοι ποὺ ἐγκυμονεῖ ἡ ἀλόγιστη τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη ὅταν αὐτὴ ἀντὶ νὰ ὑπηρετεῖ τὸν ἄνθρωπο τὸν ὁδηγεῖ στὴν ὑπηρεσία τῆς τεχνολογίας⁵².

50. Βλ. Στ. Ράμφος, «Τὸ πέρας καὶ τὸ ἄπειρο τῆς νοημοσύνης», ἐφημ. *Ἡ Καθημερινή*, 9 Ἰουλίου 2023, σ. 31.

51. Ὅπως ἔχει ἐπισημανθεῖ, ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη ἂν τεθεῖ «ἀπὸ τὸν χρήστη τῆς στὴν ὑπηρεσία τῆς ἀνθρωπινότητάς μας καὶ τῆς αὐτογνωσίας μας, θὰ ἔχει πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν σεβαστικὰ τὸν ἀνεξάντλητο πλοῦτο τῆς ἐσωτερικῆς μας ζωῆς». Βλ. Στ. Ράμφος, «Τὸ πέρας καὶ τὸ ἄπειρο τῆς νοημοσύνης...», ὁ.π., σ. 31.

52. Ἐνδεικτικὰ μπορεῖ νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι, ἂν ἐξαπλωθεῖ ἡ αὐτοματοποιημένη παραπληροφόρηση ἀκόμη περισσότερο, θὰ εἶναι δυνατό νὰ ἀποσταθεροποιήσῃ τὴ δημοκρατία παγκοσμίως καὶ νὰ ἀρχίσει νὰ παρεμβαίνει σὲ ἐκλογὲς καὶ ἀποφάσεις λαῶν καὶ κυβερνήσεων. Πολλοὶ εἰδικοί ἀνησυχοῦν ἔντονα καὶ βάσιμα γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη θὰ ἐπηρεάσει τὸ οἰκονομικὸν τῆς πληροφόρησης καὶ τὴν πρόσβασή μας σὲ ἀσφαλεῖς, ἀξιόπιστες καὶ ὑψηλῆς ποιότητος πληροφορίες. Ἐπίσης, ἡ διευρυμένη χρῆση ἐφαρμογῶν τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης ἐγείρει ζητήματα ιδιωτικότητας, ἀσφάλειας δεδομένων, διακριτικῆς μεταχείρισης καὶ διαφάνειας. Ἡ χρῆση λειτουργιῶν τεχνητῆς νοημοσύνης εἶναι ταυτοσχημὴ μὲ τὴ συσσώρευση μεγάλου ὄγκου δεδομένων, αὐξάνοντας τὸν κίνδυνο κυβερνοπεπιθέσεων καὶ διαρροῶν. Συναφὲς εἶναι καὶ τὸ θέμα τῶν πνευματικῶν δικαιωμάτων ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκπαίδευση τῆς πλατφόρμας τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης. Ἀλλὰ καὶ ἡ αὐτοματοποίηση λειτουργιῶν καὶ διαδικασιῶν ἀναμένεται νὰ ὁδηγήσῃ

Όλο και συχνότερα ακούγεται ότι, αν η τεχνητή νοημοσύνη πάρει λάθος δρόμο ή δεν τεθούν όρια και δεν θεσπισθούν κανονιστικά πλαίσια, θα δημιουργηθούν δυσεπίλυτα προβλήματα για όλους και πρέπει να δράσουμε από κοινού για να αποφευχθεί αυτό το ένδεχόμενο⁵³. Τò αγωνιώδες έρώτημα της εποχής μας είναι κατά πόσον η τεχνητή νοημοσύνη και οι ποικίλες εφαρμογές της θα συμβάλουν στον έξανθρωπισμό του ανθρώπου ή θα δημιουργηθεί ή αίσθηση της αυτοθεώσεώς του ή τελικά θα κατασκευασθεί ο υπεράνθρωπος άνθρωπος που θα ζει έγωιστικά μόνος του, ριζωμένος στον ναρκισσισμό και την αυτοαναφορικότητά του. Άμεσο αποτέλεσμα αυτού θα είναι ο εϋτελισμός, ή αλλοτρίωση, ή απομείωση της αξίας και της εικόνας του ανθρώπου ως όλου.

Μόλις που χρειάζεται να αναφερθούν ενδεικτικά όρισμένα μόνο ζητήματα της ήθικης διάστασης της τεχνητής νοημοσύνης. Έκφράζονται διάφορες απόψεις για τις ωφέλειες που θα προκύψουν από τις εφαρμογές της αλλά και για τους κινδύνους που απορρέουν από αυτές. Για παράδειγμα, σε ποιόν βαθμό μία σκεπτόμενη μηχανή σημαίνει τελικά απώλεια έλέγχου και της έξουσίας του ανθρώπου, περιορισμό ή και κατάργηση της προσωπικής ελευθερίας του και την αλλοίωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων; Έξ ίσου καιρία είναι ή πρόκληση και ο προβληματισμός κατά πόσο μέσα από την εικονική πραγματικότητα και τò ψηφιακό περιβάλλον, στò όποιο ή επικοινωνία προϋποθέτει την ύπαρξη σώματος, όχι όμως ως παρουσία αλλά ως εργαλείο χρήσης, υποτιμάται και τελικά απαξιώνεται ή αξία του σώματος και γενικότερα της ύλης για την όποια έγινε ή Ένανθρωπηση του Ιδίου του Θεού;

Όποιοδήποτε θέμα για τόν άνθρωπο και τή ζωή του είναι ανεξάντλητο και αποτελεί ένα πραγματικά μεγάλο μυστήριο. Η όρθόδοξη θεολογία, καθώς κομίζει έν έαυτη μακραίωνη γνώση και έμπειρία για τόν άνθρωπο και τή σχέση του με τόν Άλλον, τούς άλλους και με τò περιβάλλον του,

αναπόφευκτα σε αναδιάρθρωση και ραγδαία μείωση των θέσεων εργασίας και των δεξιοτήτων που απαιτούνται, γεγονός τò όποιο τελικά θα έχει άμεσες και εύρύτατες επιπτώσεις και συνέπειες στους ανθρώπους και τήν κοινωνία.

53. Στò σημείο αυτό είναι καιρία ή έπισήμανση του Ισαάκ Άσίμοφ: «Τò πιο θλιβερό στη ζωή αυτή τή στιγμή είναι: ότι ή Έπιστήμη συγκεντρώνει γνώση πολύ πιο γρήγορα απ' ό,τι ή κοινωνία αποκατ σοφία».

στis ἀρχές τῆς τρίτης χιλιετίας ἔχει ἤδη κληθεῖ νὰ δώσει τὴ μαρτυρία τῆς⁵⁴ καὶ νὰ ἀναδείξει τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἐπιχειρήσει νὰ ἀρθρώσει τὸν δικό της λόγο, προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσει καὶ νὰ διαλεχθεῖ μὲ μία νέα κατάσταση πραγμάτων ποὺ βιώνει ὁλος ὁ πλανήτης μὲ συνακόλουθα σοβαρὰ προβληματικὰ ζητήματα καὶ διλήμματα, σχετιζόμενα μὲ ἐντελῶς διαφορετικὴ σὲ σχέση μὲ τὴ δική της διαχρονικὴ καὶ ἐκπεφρασμένη ἀντίληψη γιὰ τὸν Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο καὶ ὅσα ἀφοροῦν τὸν τρόπο ζωῆς του.

Σημειωτέον ὅτι ἡ προσπάθεια τῆς θεολογίας μπορεῖ νὰ τελεσφορήσει ἂν «κάνει ζωντανὴ τὴν παράδοσή της»⁵⁵, ἂν ἐπιχειρήσει νὰ κατανοήσῃ τὸν ἄνθρωπο «ἐκ τῶν ἔσω»⁵⁶ καὶ ἂν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν κατάθεση θετικῶν καὶ ἐπαληθεύσιμων προτάσεων στὸ πλαίσιο ἐνὸς σοβαροῦ, υπεύθυνου, νηφάλιου καὶ δημιουργικοῦ διαλόγου, ποὺ θὰ διεξαχθεῖ μὲ γνώση τόσο τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς μας ὅσο καὶ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐμπειρίας τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, πρὸς ὄφελος τοῦ ἀνθρώπου χάριν τοῦ ὁποῖου ἔχει λόγο ὑπάρξεως. Ἀναντίρρητα, οἱ ἀπαντήσεις τῆς θεολογίας δὲν μπορεῖ νὰ προέρχονται ἀποκλειστικὰ μόνον μέσα ἀπὸ τὴν τραγικότητα τῆς ἱστορικῆς της διαδρομῆς, ἀλλὰ κυρίως καὶ πρώτιστα ἀπὸ τὰ ἔσχατα, καθὼς αὐτὴ προβάλλει τὸ ὄραμα καὶ τὴν προσδοκία τῆς καινῆς κτίσεως⁵⁷ καὶ τὴν προοπτικὴ τῆς σωτηρίας καὶ τῆς κατὰ χάριν θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ πληρότητα καὶ ἡ ἀκεραιότητα τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ κλονίζονται συθέμελα καὶ ἀσταμάτητα στis ἡμέρες μας, συνδέονται ἄρρηκτα μὲ τὴν ὁλότητα τῆς ὑπάρξεώς του, μὲ τὴ σωτηρία τοῦ «ὅλου» ἀνθρώπου,

54. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀποφαίνεται ἡ Ἐγκύκλιος τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (Κρήτη 2016): «Τὸ γεγονὸς ὅτι “τὸ πολίτευμα ἡμῶν ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει” (Φιλίπ. 3, 20), δὲν ἀναιρεῖ, ἀλλ’ ἐνδυναμώνει τὴ μαρτυρία ἡμῶν ἐν τῷ κόσμῳ» (Προοίμιον).

55. Βλ. Μητρ. Περγάμου Ἰωάννης, *Ἡ Ὁρθοδοξία καὶ ὁ σύγχρονος κόσμος*, ἀνάτυπον, Κοζάνη 1991, σσ. 18-19.

56. Ἀλλωστε καὶ οἱ Ἕλληνες Πατέρες ἔδωσαν τὴ «μαρτυρία τῆς καθολικῆς πίστεως ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας, διότι μᾶς ὠμίλησαν ... ἐκ τῶν ἑνδον τῆς καθολικῆς πληρότητος». Γ. Φλωρόσφκν, *Τὸ σῶμα τοῦ ζώντος Χριστοῦ. Μία ὀρθόδοξος ἐρμηνεία τῆς Ἐκκλησίας*, μετάφρ. Ἰω. Παπαδόπουλος, ἐκδ. Πατερικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 55.

57. Βλ. *Β΄ Πέτρ.* 3, 13.

που ἐδῶ καὶ αἰῶνες εὐαγγελίζεται ἡ Ἐκκλησία. Αὐτὴ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει συνεπὴς στὴ διατήρηση τῆς μοναδικότητος καὶ τῆς ιερότητος τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς ἐκ τούτου, ὡς ἀπάντηση στὶς προκλήσεις τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς, ἡ ἱστορικὴ ἀποστολὴ καὶ ἡ διαρκὴς ἐπιδίωξη τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας εἶναι νὰ συμβάλει, ὅπως ἤδη τὸ ἔπραξε σὲ ὁλόκληρη τὴ μακραίωνη διαδρομὴ της, στὴ δημιουργία ἐνὸς πῦθ ἀνθρώπινου, μετοχικοῦ καὶ σχεσιακοῦ πολιτισμοῦ⁵⁸.

Μὲ ἄλλα λόγια, αὐτὸ πραγματώνεται ὅταν ἡ θεολογία ἐπιτυγχάνει νὰ ἀρθρώνει τὸ ὄραμα ἐνὸς ἄλλου τρόπου ζωῆς τοῦ ἐμεῖς, γιὰ ὅλους καὶ γιὰ ὅλα, μιᾶς περιχωρητικῆς ἐρμηνείας ὅλων τῶν δράσεων καὶ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρώπου ὡς «ὅλον», ὁ ὁποῖος βρίσκεται σὲ κατάσταση μετοχῆς, φιλίας, κοινωνίας, ὁλικῆς σχέσεως μὲ τὸν Θεό, μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους συνανθρώπους του καὶ τὸ φυσικὸ του περιβάλλον. Ἀναντίρρητα, ἕνας τέτοιος πολιτισμὸς θὰ σέβεται καὶ θὰ μεριμνᾷ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὡς τὸ ἐξαίρετο καὶ «ἡγαπημένον τοῦ Θεοῦ» δημιουργήμα⁵⁹, τὸ ὁποῖο εἰκονίζει τὸν Δημιουργό του καὶ ἀποσκοπεῖ νὰ χωρέσει μέσα του τὸν εἰκονιζόμενο, δηλαδὴ «τὸ ἀρχέτυπο» τοῦ ἀνθρώπου, τὸν Θεάνθρωπο Χριστὸ στὸ χαρισματικὸ σῶμα Του, τὴν Ἐκκλησία, καὶ δι' αὐτοῦ «ὅλον» τὸν ἄνθρωπο καὶ ὅλα ὅσα ἀφοροῦν τῇ ζωῇ του.

Στὶς πολλὰ καὶ ποικίλες προκλήσεις τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς, ἡ ὀρθόδοξη θεολογία καλεῖται –μεταξὺ ἄλλων– νὰ παραμείνει συνεπὴς στὴ διατήρηση τῆς ιερότητος τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Συνακόλουθα, ὀφείλει νὰ ἐρμηνεύσει ἐκ νέου, νὰ ἀναδείξει εὐκρινέστερα τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου ὡς «ὅλου», ὡς ψυχοσωματικῆς ἐνότητας καὶ ὁλότητας σὲ κοινωνία ζωῆς, ἐλευθερίας, ἀγάπης καὶ ἁρμονίας μὲ τὸν ἑαυτό του, μὲ τὸν Θεό, μὲ τοὺς ἄλλους καὶ μὲ τὸν χῶρο ὅπου ζεῖ καὶ κινεῖται. Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἀρνηθεῖ τὸ «ὅλον» του (ὅλα ὅσα τὸν συναπαρτίζουν, τὸ σῶμα του, τὴν ψυχὴ του, τὴν καρδιά του, τὸ συναίσθημά του, τὴ συνείδησή του), μετατρέπει τὴν ἄμεση, προσωπικὴ καὶ ψυχοσωματικὴ ἐπι-κοινωνία καὶ τὴν περιορίζει σὲ εἰκονικὴ πραγματικότητα. Ἐτσι ἀμαυρώνει τὴν προῖκα ποὺ ἔλαβε μὲ τὸ κατ' εἰκόνα, κολοβώνεται καὶ ἀρνεῖται τὸν ἑαυτό του, τὴν ἀξιοπρέπειά του, τὴν ἐλευθερία του, χάνει τὴ σωτηρία του, τὴν ἀκεραιότητά του,

58. Βλ. σχετικὰ Β. Τσίγκος, *Περιχώρησις...*, ὁ.π., σ. 337 κ.έ.

59. Βλ. *Ακολουθία τῆς Θ' Ὁρας*.

ἀλλοιώνει τὴν ἴδια τὴ φυσιολογία του ὡς ἀνθρώπου σὲ σχέση καὶ κοινωνία μὲ ὅλους καὶ μὲ ὅλα, καθὼς ὅλα σχεδὸν μπορεῖ τώρα πλεον νὰ τελοῦνται ἀνώνυμα, ἀπρόσωπα καὶ ἀσώματα μέσω τῶν ἐφαρμογῶν τῶν ἑξυπνων μηχανῶν τῆς τεχνολογίας.

Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ἔχει ἀναπόδραστη εὐθύνη καὶ ἐπιτακτικὸ χρέος νὰ ἐξέλθει πρὸς τὸν κόσμο γιὰ νὰ συναντήσῃ καὶ νὰ κατανοήσῃ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο καὶ νὰ φθάσῃ «ἡ φωνὴ τῆς στὰ ὦτα καὶ τὴν καρδίαν του»⁶⁰ καὶ νὰ τοῦ προβάλλῃ μὲ τὸν δικό της τρόπο τὸ «ὅλον» τῆς ἐκκλησιαστικῆς τῆς ἐμπειρίας ὡς μετάδοση τοῦ «θησαυροῦ»⁶¹ τῆς πίστεως καὶ τῆς αὐθεντικῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ μαρτυρία τῆς ὑπερδισχλιετοῦς πνευματικῆς τῆς κληρονομίας καὶ τίποτε λιγώτερο συνιστᾷ τὴν ἀναντικατάστατη, ἀνεκτίμητη καὶ ἀσφαλῶς ἄκρως ἀναγκαία καὶ ἐξόχως ἐπωφελῇ προσφορὰ καὶ διακονικὴ τῆς μέριμνα γιὰ τὸν ἐπίγειο βίον καὶ τὸν αἰώνιον προορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου τῶν ἡμερῶν μας.

SUMMARY

Man as “*whole*” in orthodox theology and life
(response to the challenges of the digital age)

By Vasileios A. Tsigkos, *Professor*
Aristotle University of Thessaloniki

Orthodox theology, as an authentic exposition and interpretation of church faith and experience, cannot exist without its witness to man. In our days, the mutual connection and interdependence of faith in God with all that concerns man and his way of life is more relevant and needed than ever. And this because we have already entered and are marching into the *age of anthropology*, of re-engagement and of the special

60. Βλ. σχετικὰ Ὁμιλία Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου στὸν ἱερὸ Κλῆρο καὶ τοὺς Μοναχοὺς τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Αὐστρίας καὶ τῆς Ἑξαρχίας Οὐγγαρίας στίς 23-9-2023.

61. Βλ. *Β΄ Κορ.* 4, 7.

interest of theology for man. As well as the challenges of our time, among which the most important are the unprecedented digital, virtual reality, the challenge of the digital man. The following pages attempt to present in detail and to document theologically the reality of man as a “*whole*” in orthodox theology and life, aiming for the specific interpretative approach to be the responsive basis for the challenges of digital age.

According to the testimony of the Holy Bible, the human being consists of two harmoniously united, constituent elements, the material and the spirit, body and soul. Man is not his soul, nor his body; nor is he the simple sum of his structural elements, but the “*whole of him*”; he is a psycho-physical entity and unity.

Man is a perfect “*microcosm*”, which represents the whole of creation; he is a citizen of the whole world, and he is the one who interprets the whole world. Orthodox theology supports evidence and is primarily concerned with the salvation of the whole person. This is founded on the special endowment given in the “*image*” of man’s creation, and on the salvation of human nature in Christ, which does not limit life to the mind or psyche of man, but refers to his entire existence.

In the life of the Church, the whole person, soul and body, in his universal unity, wholeness and completeness, is completely renewed and completely saved. This means that man’s communion with God requires a universal relationship with Him, a catholic relationship, which will involve the whole It is the whole of man. Man, *as a whole* is established in the Church and is called to mobilize his soul, body and mind, his entire existence and is saved as a single psychosomatic existence. All of this is intensely experienced in the divine worship of the Orthodox Church, which has a “*holistic*” character. In its sacred mysteries, and especially in the Divine Liturgy, which is the most catholic thing the Church has, the believer praises and thanks God not simply and only with his mind, but also with his heart and body, that is, with his whole being.

One of the most challenging issues of late modernity in which we live is that with artificial intelligence or artificial intelligence, experts try to create a reality. This, as it seems, is indifferent and does not involve man as a

“*whole*”, removing him from the body, the soul, God and recreating a new man and world, which will live on other bases.

The Church evangelizes the salvation of the “*whole*” person, the uniqueness and sanctity of human life and the integrity of the person. Consequently, orthodox theology must reinterpret the value of man as a “*whole*”, as psychosomatic unity and wholeness in a society of life, freedom, love and harmony with himself, with God, with others and with the place where he is living and moving.

If man denies his “*wholeness*” (everything that comprises him, that is his body, his soul, his heart, his feeling, his conscience), he transforms direct, personal and psycho-physical communication and limits it to a virtual reality. Consequently, orthodox theology has an inescapable responsibility and imperative duty to go out into the world to meet and understand modern man and to present him in its own way. The “*wholeness*” of the ecclesiastical experience as a transmission of the “*treasure*” of faith and authentic life in Christ.